

КОНСТИТУЦИОНЕН СЪД
Сл. № 16/по в.з. 10/2014
Дата 01.07.2014 г.

Сл. № 626/01.07.2014

ДО
КОНСТИТУЦИОНЕН СЪД
НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

СТАНОВИЩЕ

ОТ: Фондация „Български център за нестопанско право“, рег. по ф. д. 7068/2001г. на Софийски градски съд, със седалище и адрес на управление: гр. София, 1000, ул. Добруджа 6, ет. 1, БУЛСТАТ: 130570377,

ЧРЕЗ: Ралица Величкова Величкова, ЕГН 7306206590, л. к. номер № 640122651, издадена на 05.05.2010 г. от МВР – София, в качеството ѝ на Директор и законно представляваща фондацията.

СЪДЕБЕН АДРЕС: гр. София, 1000, ул. Христо Белчев, 3, ет. 2,
тел.: 02/ 981 66 17

по Конституционно дело № 10/2014 г. образувано по искане на Омбудсмана на Република България за обявяване на противоконституционни на разпоредбата на чл. 5, ал. 1 от Закона за лицата и семейството (ЗЛС) (обн., ДВ, бр. 182 от 1949 г., посл. изм. и доп., ДВ, бр. 120 от 2002 г.) в частта ѝ „и стават недееспособни“ и разпоредбата на чл. 5, ал. 3 от ЗЛС като противоречащи на чл. 4, ал. 2, чл. 5, ал. 4 и чл. 51, ал. 3 от Конституцията на Република България

УВАЖАЕМИ КОНСТИТУЦИОННИ СЪДИИ,

Български център за нестопанско право (БЦНП) е фондация, регистрирана съгласно българското законодателство през 2001 г. като юридическо лице с нестопанска цел в обществена полза и вписана в Централния регистър на юридическите лица с нестопанска цел при Министерство на правосъдието под номер: 004/21.08.2001 г. Мисията на БЦНП е да оказва подкрепа при изработване и прилагане на закони и политики с цел развитие на гражданското общество, гражданското участие и доброто управление в България.

От 2004г., в партньорство с Българската асоциация за лица с интелектуални затруднения (БАЛИЗ), единствената национално представителна организация на хора с интелектуални затруднения в България и член на международната мрежа Инклузън Интернешънъл (Inclusion International), сме включени в дебата по изработване, а в последствие – и в процесите по влизане в сила и ратификация на Конвенцията на

Организацията на Обединените Нации (ООН) за правата на хората с увреждания (Конвенцията). Имайки този опит, и работейки активно в политиките за човешки права и развитие на социалната сфера, ние категорично подкрепяме депозираното от Омбудсмана искане и молим да го уважите, като прогласите за противоконституционни чл. 5, ал. 1 и ал. 3 от Закона за лицата и семейството¹.

Съображенията ни да подкрепим искането са следните:

1. Действащата Конституция прокламира, че Република България е правова държава и, че държавата гарантира достойнството и правата на личността (чл.4, ал. 1 и ал. 2), а според чл. 6 – всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права. Принцип на правовата държава е, че законодателството отразява и развива принципите и правата, прокламирани в Конституцията.

Достойнството на личността като конституционноправна категория не е израз на субективно усещане за значимост на отделната личност, а обективно свойство, произтичащо от цялата правна и социална система на едно общество, което уважава индивидуалните права и свободи, като институциите от своя страна служат на гражданите и на публичния интерес. В конституционната и политическата теория това основно право на достойнство намира израз в изискването на всяко лице да бъде признато и гарантирано основополагащото право на равно уважение и зачитане (*right to equal respect and concern*) [R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978, pp. 176-181; John Rawls, *A Theory of Justice*. Revised ed., Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999, pp. 52-56, 206-220, 475]. Равенството в този смисъл не е сводимо до някакви лични достойнства и заслуги, а е функция на самата правна и институционална система.

Равенството не се придобива в резултат на някакви лични качества, усилия или заслуги, а произтича от основополагащите принципи на естественото право, които са конституционализирани. По този начин Конституцията, в съответствие с Всеобщата декларация за правата на човека и Международния пакт за гражданските и политическите права установява една необорима презумпция за свобода и равенство на лицата по рождение, което създава изисквания към цялата правна и политическа система за тяхното гарантиране в отделни правни институти. От тук следва, че не е допустимо да се въвеждат каквито и да било ограничения на свободата и равенството на лицата, които да са основани на тяхното физическо или психическо състояние. Принципът за равенство на всички пред закона, намира конкретен израз в забраната за дискриминация и недопускането на ограничения в правата на лицата, основани на изрично посочени в Конституцията признаци. Сред тях е и признака „лично положение“, който включва и различните видове увреждане. Доколкото с чл. 5, ал. 1 от Закона за лицата и семейството се въвежда ограничение на основополагащото право на дееспособност на лицата, страдащи от психически увреждания и

¹ При подготовката на настоящото становище активно участие взе адв. Анета Генова, Център за застъпничество по въпросите на менталните учреджания, Будапеща, Унгария (Mental Disability Advocacy Center).

интелектуални затруднения, тази разпоредба се явява в пряко противоречие с чл. 6, ал. 1 и 2 от Конституцията на Република България (КРБ).

2. Законът за лицата и семейството (ЗЛС) е приет през 1949 г. при напълно различна от днешната социално-икономическа и политическа организация на обществото. Този закон, наред с идеята за защита, отразява и доминиращата тогава правна и идеологическа доктрина, според която лицата, страдащи от психически увреждания и интелектуални затруднения, доколкото не допринасят лично с труда си за развитието на „държавата“, следва да бъдат държани изолирани от обществото и да бъдат лишени от упражняването на основни граждански и политически права. Ако това е било допустимо в тоталитарната държава, където по принцип упражняването на граждански и политически права е силно ограничено, а някои права са напълно отменени, то за една демократична правова държава е недопустимо да изолира и лишава от основни права част от своите граждани. Нещо повече, самата Конституция прогласява принципа на неотменимост на основните права, както и условията при които е допустимо временно ограничаване у упражняване на отделни права (чл. 57 КРБ). Категорично Конституцията не допуска пълнолетни лица да бъдат изцяло лишени от тяхната дееспособност, от възможността с лични действия да упражняват права и поемат задължения. Отнемането на дееспособността на пълнолетните лица означава те да бъдат лишени от техни основни конституционни права въз основа на признак увреждане, а не да бъдат защитени.

В доктрината е утвърдено разбирането, че конституционните принципи и норми могат да се изпълват с ново съдържание при промяна на обществените отношения, без да е налице формална конституционна промяна. Част от този процес е създаването на конституционни конвенции и обичаи, както и случаите на продължително неприлагане на конституционни разпоредби (К. С. Wheare, *Modern Constitutions*, London: Oxford University Press, 1966, pp. 121-136). Класическият способ за промяна на конституцията е чрез процедурата за упражняване на учредителната власт, при която, в българския модел, Народното събрание или Великото народно събрание, действайки по реда на Глава девета от Конституцията приемат съответните промени. В този случай имаме изрично изменение, допълнение или отмяна на конституционни разпоредби. Вторият начин за промяна на смисъла на конституционните разпоредби е чрез тълкувателната дейност на конституционната юрисдикция. Тук следва да се има предвид, че конституционните принципи, доколкото изразяват общи стандарти, начала, ценности по необходимост имат „отворено“ съдържание и смисъл, който се влияе от доминиращите морални нагласи в общността. Така промяната в разбиранята за равенство и свобода на личността в гражданското общество, оказва влияние върху съдържанието на конституционните принципи. Според утвърденото разбиране, правото има отворена структура („open texture“), което позволява правните разпоредби да се тълкуват и прилагат като се отчита промяната на социалните и моралните нагласи в обществото, без да е необходима изрична законодателна/конституционна промяна на самите разпоредби. Това с особена сила се отнася до принципи като равенство и свобода на личността, справедливост, добросъвестност, разумност и др. (S. Veitch, E. Christodoulidis, L. Farmer,

Jurisprudence. Themes and Concepts, London: Routledge, 2007, pp. 104-106; H.L.A. Hart, *The Concept of Law*. 3rd ed, Oxford: Clarendon, 2012, pp. 121-136).

Ето защо, съвременното разбиране за достойнство и равенство на личността в светлината на промените в обществените отношения, в моралните разбирания на общността и действащи в страната международни договори, не допуска тълкуване на конституционния принцип за равенство на всички хора по рождение и равенство на всички граждани пред закона, което тълкуване да обосновава института на запрещението. Актуалното разбиране за достойнство и равенство на личността, което е вложено в Конституцията предполага законовите разпоредби, уреждащи института на пълното и ограниченото запрещение, както и недееспособността на пълнолетните лица да бъдат обявени за противоконституционни.

3. Логиката на института на запрещението е парадоксална и поради това недопустима: за да защитим основните права и свободи на лицата с увреждания, ги лишаваме от тези права. За да защитим тяхното право на собственост, на практика им го отнемаме като предоставяме правото на разпореждане на трето лице - настойник. За да защитим техните лични неимуществени права, им забраняваме да сключват брак, да отглеждат деца, да създават и участват в граждански и политически организации.

В рамките на действащата законова парадигма, овластен и автономен човек е само „разумният и рационален” субект. Поради това, уредбата на дееспособността предоставя такава защита на лицето, която се предполага, че го предпазва от действия, чийто смисъл и значение то не разбира поради липса на „правна зрелост“. Защитата се осъществява чрез възможността за ограничаване или отнемане на дееспособността му – „обявяване на лицето за недееспособно”. Това означава отнемане на правото му да взема решения за себе си и предоставяне на това право на друго лице (особено при лишаването от дееспособност)² в зависимост от преценката на степента на увреждането. Обект на защита са интересите и на третите лица, които влизат в правоотношения с недееспособния, но и на правния оборот като цяло, което се приема че е „в интерес на обществото“.

Въпреки предполагаемите си „защитни“ цели, ограничаването на дееспособността има за резултат понижаване на правния статус на лицето, пряка последица от което е изваждането му от гражданския оборот. Така, недееспособността, уредена от ЗЛС ни се представя днес като отнемане на права, предвид невъзможността за личното им упражняване: съдържанието на правоспособността се предоставя за упражняване на други физически лица. Недееспособността и съответно - поставянето под запрещение, води до подчиняване на чужда воля, поставяне на лицето в зависимост, което без съмнение ограничава изобщо личната свобода/автономия, и на практика установява

² В този смисъл и: Quinn, G. 'Liberation, Cloaking Devices and the Law. Or a Personal Reflection on the Law and Theology of Article 12 of the UN CRPD.' www.nuigalway.ie/cdlp - доклад, изнесен на международния правен семинар, 16-17 октомври 2012 г. София, организиран от БЦНП и ИДП – БАН.

неравенство пред закона. На лицето се назначава „заместник“ в правния оборот, какъвто е настойникът и в по-малка степен – попечителят³.

Като не отчита тежките последици за лицето, ЗЛС въвежда две условия за ограничаването на дееспособността: медицинско и социално⁴. Некоректното смесване на медицинските и правните характеристики на човека може да бъде критично осмислено в няколко посоки. От една страна, ограничаването на правния статус на физическите лица не може да бъде оправдано с медицинска диагноза или с масово приетото очакване към човешкото поведение. Исторически свързаната с интелектуалните затруднения и психични разстройства стигма практически изключва анализа на причинната връзка между увреждането и качеството на решенията, които човекът взема за себе си. Стигмата замества анализа: тя дава готов отговор за всяко различно от общоприетото решение, взето от човека с увреждане, като му поставя етикета на „болестно мотивирано“ или дори го приравнява на липса на решение. Пак стигмата изключва анализа на качеството и значението на решенията, вземани от човека с увреждане от гледна точка на неговата уникална човешка ситуация, като замества това толкова необходимо разбиране на индивида с едно повърхностно, масово, често неподкрепено с никакви доказателства разбиране за това кое е добро „за всекиго“. Нещо повече, самото предположение, че съществуват решения, които са добри „за всекиго“ е израз на цяла палитра предразсъдъци, между които такива, поставящи етикет за нормалност на определена група поведения/решения без съотнасянето им към ситуацията и личността на индивида. Тук попада и предразсъдъчното и увреждащо изискване към индивида да „пасва“ на система, изискваща еднаквост, в свят на необозримо разнообразие.

При тази форма на „защита“ на правата чрез поставяне под запрещение се постига обратния ефект - пълно ограничаване и лишаване от права, което често е съпътствано с принудително настаняване в специализирано заведение, равносилно на лишаване от свобода („*Stanev v. Bulgaria*”, *Жалба No. 36760/06, Решение на Голямата Камара на ЕСПЧ от 17.01.2012 г.*). В същото време, не се поставя въпроса доколко правилни и рационални са и изобщо могат да бъдат решенията на едно трето лице, много често незаинтересовано от личната съдба на поставения под запрещение (каквито са например директорите на институции в случаите, сходни със случая на г-н Станев). Няма, а не е и възможен адекватен контрол на тези решения, доколкото правото, със самия акт на отнемане на дееспособността на един човек с увреждания (или ограничаването ѝ, което практически е същото) и предоставянето на властта върху живота му изцяло на друго, разпознат като „годен да взема решения“, само по себе си поставя една разделителна линия, която стигматизира човека с увреждане като

³ Изхождайки от фактите по делото Станев срещу България, следва да бъде отбелязано, че за запретените лица, в съвременния граждански оборот и социална действителност, последиците на ограничаването на дееспособността и назначаването на попечител са аналогични като степен на ограничаване на свободата и автономията с тези при пълно лишаване от дееспособност и назначаване на настойник.

⁴ В редакцията си от 1949 г., ЗЛС предвижда като медицинско условие/критерий наличието на „слабоумие, душевна болест или физически недъг“. Този критерий отпада с изменението на закона от 1953 г. Остават остарелите понятия „слабоумие и душевна болест“, които днес следва да бъдат заместени от задължителните термини на Международната класификация на болестите, десета ревизия (МКБ - 10)⁴ - лека, умерена, тежка и дълбока степен на умствена изостаналост, и респективно психично разстройство. Приети от Световната здравна организация и задължителни за страните. Приетите недискриминационни термини са интелектуално затруднение и психично разстройство.

„негоден” да изрази каквото и да е становище за себе си, а вмениява изключителна компетентност на другото.

Недееспособността отнема контрола на лицето върху собствения му живот и го поставя в положение никога да не може да заяви по правно разпознаваем начин действителните си потребности, желания и цели. Това поставя човека в една особена, по-низша категория, отнема му основни човешки характеристики. Историята познава много подобни случаи, в които групи от хора са обявявани за по-низши от останалите и „негодни” да вземат решения.⁵ В съвременния свят този подход е отречен и напълно недопустим. И въпреки това, хората с увреждания продължават да са диспропорционално засегнати от законодателни разрешения и порочни практики, които водят до отнемане на дееспособността им и поставянето им в това на практика унижително и увреждащо човешката им същност положение. Основен правен инструмент, за да се случва това в България е ЗЛС и по-специално чл. 5 ал. 1 и 3 ЗЛС, които отварят широко вратата към недееспособността, а така и към обезправяването и нарушаването на основни човешки права.

4. Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) през последните години постанови множество решения, които утвърждават правото на хората с ментални увреждания да упражняват активно всички свои права, т.е. да се ползват цялостно от дееспособността си. Още в решението си по делото *Shtukaturov v Russia* (*Жалба No. 44009/05*), в което още не се коментира прилагане на чл.12 Конвенцията, ЕСПЧ изрично подчертава, че психичното разстройство, дори много тежко такова, не може да бъде самостоятелна причина за признаване на някого за недееспособен. По-късно Комисарят по човешките права на Съвета на Европа коментира това решение така: *„Това решение следва да бъде тълкувано като решение, което промотира един подход основан на Конвенцията на ООН (КПХУ). Всякакви ограничения на правата на личността следва да бъдат нагаждани към потребностите на конкретната личност, към действителните потребности на личността и да бъдат базирани на резултати от справедлива и задълбочена преценка, въз основа на процедура, базирана на правата на личността и имащи характер само на ефективни предпазни мерки”*.⁶ След това решение на ЕСПЧ, Конституционният съд на Русия постанови решение (Решение No. 4-Р, от 27.02.2009 г.), с което обяви норми, касаещи запрещението, за противоконституционни, след което беше прието и ново законодателство.

Делото Станев срещу България, което е фундаментално в тази насока и касае именно българския контекст, ясно показва връзката между запрещението (дори ограниченото) и нарушаването на основни права и свободи (право на защита от унижително отнасяне, защита срещу незаконно лишаване от свобода, право на достъп до правосъдие). В това

⁵ На 11.04.2014 г. Комитетът на ООН по правата на хората с увреждания прие Общ Коментар по прилагането на чл. 12 от КПХУ (1). Вж. General comment N1/2014 “Article 12: Equal recognition before the law”, Committee on the Rights of Persons with Disabilities; Eleventh session. Текстът на коментара е достъпен на няколко езика на официалната страница на ООН, а именно: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/1&Lang=en. Общият коментар препраща към ситуацията на жените, които са били лишавани от дееспособност в различна степен в различни исторически периоди, както и към положението на определени етнически групи. Вж. т. 8 от коментара.

⁶ Hammarberg, T. “Persons with mental disabilities should be assisted but not deprived of their individual human rights” (Council of Europe, Viewpoint, 21/09/2009)

решение ЕСПЧ приложи стандарта на чл. 12 от Конвенцията още преди България да я ратифицира (същата беше вече ратифицирана от Европейския съюз). С още по-голяма сила Конвенцията е приложима спрямо България днес, години след ратификацията ѝ. Последваха дела, решени в духа на юриспруденцията, създадена с решението по делото Станев (*Kedzior v. Poland*, Жалба No. 45026/07, Решение 16.10.2012; *Sýkora v. Czech Republic*, Жалба No. 23419/07, Решение от 22.11.2012; *Z.H. v Hungary*, Жалба 28973/11, Решение от 8.11.2012; *Наталия Микаленко срещу Украйна*, Жалба 49069/11, Решение от 30.05.2013; *Салонтай-Дробняк срещу Сърбия*, Жалба 36500/05, Решение от 13.10.2009). А по делото Кис срещу Унгария (*Kiss v. Hungary*, Жалба No. 38832/06, Решение от 20.05.2010) ЕСПЧ установява, че автоматичното отнемане на правото на глас, без да бъдат изследвани конкретни обстоятелства и способности на засегнатото лице е неприемливо. Съдът заключава, че отнемането на изборителни права, без индивидуална оценка от страна на съдебен орган и единствено на основание наличието на психично заболяване, налагащо частично запрещение, не би могло да се счита за съответстващо на изискването за законно основание за ограничаване на изборителните права (нарушение на чл. 3 от Протокол No. 1).

5. Според нас конституционната юрисдикция, призвана да тълкува конституционните разпоредби, има нелеката задача да даде в същност становище по това, доколко е налице промяна в обществените отношения и разбирания към увреждането и осигуряване на възможност тази група от хора да бъдат реални носители на права. Ето защо съвременното разбиране за достойнство и равенство на личността в светлината на промените в обществените отношения, в моралните разбирания на общността и действащи в страната международни договори, не допуска тълкуване на конституционния принцип на равенство на всички хора по рождение и равенство на всички граждани пред закона, което да обосновава института на запрещението. Актуалното разбиране за достойнство и равенство на личността, което е вложено в Конституцията, предполага законовите разпоредби, уреждащи института на пълното и ограниченото запрещение, както и недееспособността на пълнолетните лица да бъдат обявени за противоконституционни.

Това изисква отхвърлянето на медицинския детерминизъм и утвърждаване на модел, признаващ човешките права. Докато медицинският подход разглежда увреждането или болестта като „проблем“ на индивида, то социалното разбиране за увреждането се стреми да идентифицира системните бариери пред хората с увреждане, негативните нагласи и други фактори, които водят до социалното им изключване и да ангажира обществото с отстраняването на тези бариери и гарантиране правата на всички граждани. Това означава, че хората с увреждания повече не трябва да се възприемат като „обекти на грижи“ и лица, отклоняващи се от медицинските норми, а като „субекти“, на които следва да се гарантира, наравно с другите, правото да упражняват лично правата си и да участват в живота на обществото. И докато някои физически бариери пред участието на хората с увреждания вече успешно се преодоляват (транспортни, образователни и др.), правните остават недосегаеми.

Първата такава бариера, инкорпорирана в действащото право, е разбирането, че дееспособен може да бъде само разумният човек. Нещо повече, въвежда се

презумцията, че разумен (в смисъла на рационален) може да бъде само здравия човек, човекът без увреждане. В този контекст следва да се разгледа предложението, дееспособността да не се смесва с умствените и психични способности на лицето. Дееспособността е правно качество, докато умствените способности се отнасят до когнитивната сфера на човека, в това число и уменията на лицето да взема рационално обосновани решения⁷. Хората имат различни умения за решаване. Те са формирани под въздействието на множество фактори: среда, социални и други обстоятелства. Тези естествени или придобити характеристики на хората – увреждане, заболяване, старческо изменение, не могат да са основание за ограничаване на дееспособността им, т.е. за отнемане на правото им да вземат решения за себе си⁸. Казано по друг начин – правният статус на лицата не трябва да зависи от техния медицински или функционален статус, или - от концепцията за уменията, да преминем към тази, на правата⁹.

Втората бариера се изразява в проблематизирането на риска от грешните решения и последиците от тях за лицето с увреждане. Приемаме, че хората с увреждания не могат да формират и изразяват воля или поне това не става по обичайния начин¹⁰ и поради това не могат да се грижат за своите работи. Това обуславя нуждата им от защита и грижа, която, се удовлетворява чрез „заместващото” вземане на решения в интерес на поставения под запрещение¹¹. Действащата уредба очертава огромно несъответствие между толерирането на грешните решения и неправилните избори на хора без увреждания от една страна и поставянето на изключително високи критерии спрямо процеса на вземане на решения на хора с увреждания. Позволяваме на мнозинството да прави своите грешки без правна интервенция, но наред с това не сме съгласни да третираме по същия начин малцинството (хора с интелектуални затруднения и психично здравни проблеми) като го оставим да допуска същите грешки и преекспонираме предпазната роля на закона¹². Отнемането на личностната автономия не може да бъде оправдано с целта, лицата с интелектуални затруднения или психично здравни проблеми, да бъдат защитени и предпазени от грешни решения и избори. Грешни решения може да прави всеки, независимо от физически или психичен статус, особено когато се решават въпроси, за които се изисква по-специална компетентност. И възможността да се направи грешка или да се вземе неправилно или просто неразумно решение, не би следвало да бъде основание за ограничаване на правата на хора с увреждания или психично здравни проблеми, така както не е основание за ограничаване на правата на хората без увреждания или заболявания. Обратният подход е дискриминационен.

Третата бариера, като следствие от горното, е разбирането, че самостоятелното упражняване на права от хората с увреждания е невъзможно. Ако обаче, равният

⁷ Вж. т. 13 от Общия коментар: General comment No. 1 (2014), Article 12: Equal recognition before the law. United Nations.CRPD/C/GC/1.

⁸ Пак там, т.8.

⁹ Вж. Bach, M. Securing Self-Determination: Building the Agenda in Canada. 1998, достъпна на: www.tash.org

¹⁰ Разбира се, самото предположение, че съществува „обичаен начин” на комуникация, очертава една граница на комуникационните умения, отвъд която съвсем произволно могат да останат огромни групи хора, на които да им бъде отказано правото да бъдат чути и техните решения съобразени и зачетени, само защото комуникират по начин, различен от този, с който сме свикнали. Без съмнение, такъв подход е дискриминационен.

¹¹ Вж. чл. 156, 164, 165 от Семейния кодекс.

¹² Quinn, G. Concept paper: Personhood & Legal Capacity Perspectives on the Paradigm Shift of Article 12 CRPD., стр. 8-10.

правен статус, автономността и овластяването се възприемат като ценности, то реакцията на законодателя би следвало да бъде в посока на разработване на механизми за подкрепа именно за самостоятелно упражняване на права от всички хора, включително тези с увреждания, за да могат те да вземат решения, съобразени с техния избор, воля и предпочитания и да упражняват правата си чрез лични действия (концепцията за подкрепено вземане на решение). Това е начин за реализиране на свободата на всички¹³ и в това се състои на практика промяната на парадигмата в законодателната уредба.

В този смисъл законодателната уредба на института на запрещението и на пълното или ограничено лишаване от дееспособността на пълнолетни лица влиза в директно противоречие с основополагащите принципи на Конституцията. Осигуряването на закрилата, разписана в Конституцията изисква отмяната на ЗЛС и приемането на нова правна уредба, която да гарантира, че в законодателството ще бъде осигурен изцяло нов подход. Това изрично се подчертава от Комитета на ООН по правата на хората с увреждания в Общия коментар (№1) по чл. 12 (параграф 30): „*Постепенното реализиране на изискванията по чл.12 не е приложимо. Необходимо отмяна на всички форми, които включват заместващо вземане на решения*”.

6. Законите следва да съответстват освен на Конституцията, но и на международните договори, по които България е страна, което произтича и от водещия принцип на международното договорно право: *pacta sunt servanda*. Държавата следва да изпълнява поети международноправни ангажменти, дори и в случаи на колизия с вътрешното ѝ право. Конвенцията за правата на хората с увреждания, ратифицирана от България през 2012 г., обнародване и влязла в сила, не прогласява нови човешки права, а „изисква“ по нов начин да бъдат уредени разпоредбите и предпазните мерки в действащото законодателство, за да бъде гарантирано, че всички са равни пред закона и всички имат възможност да се радват, удовлетворят от своите основни човешки права – да бъдат свободни, да имат достойнство, свобода на изразяване и интегритет, и пр. права, прокламирани от редица международни документи в последните 70 години, по които България е страна. Равенството пред закона е основно човешко право, но и задължителен принцип, елемент за упражняване на другите човешки права. Той е защитен в Универсалната декларация за човешки права и Пакта за гражданските и политическите права. Конвенцията за правата на хората с увреждания доразвива този принцип по повод хората с увреждания, като разписва специфичните елементи, които следва да са налице, за да бъде защитен при тази група от хора. В този смисъл, Конвенцията отрича всяка възможност за ограничаване на човешките права на база увреждане и изисква „*равно третиране, на равна основа с всички други*“.

Международното право предлага нови стандарти за правната уредба на дееспособността¹⁴. В завършен и концентриран вид тези стандарти са въплътени в текста на чл.12 от Конвенцията за правата на хората с увреждания и могат да бъдат обобщени така: правосубектността е качество на всяко физическо лице и тя трябва се

¹³ Пак там.

¹⁴ Вж. например Препоръка № R (99) 4 относно принципите за правната защита на недееспособни пълнолетни лица (Приета на 23.02.1999 г. от Комитетът на министрите на Съвета на Европа).

разбира като неделимо единство между правоспособност и дееспособност (*legal capacity - capacity to act*). Поради това чл. 12 от Конвенцията съдържа изрични изисквания към ратифициралите я държави, да зачитат пълната правоспособност и дееспособност на всички пълнолетни лица като вида и степента на увреждането не са основание за ограничаване на дееспособността на лицата. В допълнение към казаното следва да се има предвид и приетият от Комитета на ООН по правата на хората с увреждания Общ коментар на чл. 12 от Конвенцията, в параграф 12 в който се казва: „Член 12 ал. 2 признава, че хората с увреждания имат пълна дееспособност, на равна основа с останалите във всички сфери на живота. Дееспособността (*legal capacity*) включва способността да бъдеш носител на права и действащ агент в правото. Способността да бъдеш носител на права, гарантира на човека пълна защита на неговите или нейните права от действащата правна система.[...]”¹⁵

Държавите - страни по Конвенцията, следва да осигурят на хората с увреждания, включително на хората с интелектуални увреждания и психични разстройства, възможността чрез лични действия да придобиват права и поемат задължения, както и да ги упражняват. Трябва да се предприемат и подходящи мерки за осигуряване на достъп на хората с увреждания до необходимата им подкрепа за реализиране на тяхната (едновременно) правоспособност и дееспособност. В противоречие на това изискване, чл. 5 ал. 1 и ал. 3 от ЗЛС предвижда пълно отнемане или ограничаване на възможността чрез лични действия хората с увреждания от посочените групи именно да придобиват права и поемат задължения. Този рестриктивен подход влече след себе си невъзможност за изпълнение на редица други изисквания на Конвенцията. Няма как в правната ни система да се инкорпорират мерки за подкрепа (като например системата за подкрепено вземане на решения, която е разпозната на световно ниво като особено подходяща система за подкрепа на хора с увреждания), докато вътрешното ни право разпознава хората с посочените увреждания като подлежащи на ограничаване със средствата на правото лица.

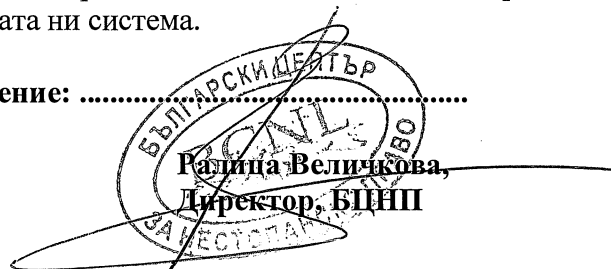
Текстът на чл. 12 е важен не само за промяна в уредбата на правния статус на хората с увреждания, но той е от съществено значение и за ефективното упражняване на други права, предвидени в Конвенцията: право на независим живот в общността, достъп до пазара на труда, право да контролират собствените си финансови и други имуществени права и интереси, защита срещу дискриминация, защита на личния и семеен живот, равенство на половете, редица икономически, социални и културни права и пр., прокламирани и гарантирани на българските граждани от Конституцията, редица международни договори и вътрешно законодателство. Както се сочи в Общия коментар по чл.12 от Конвенцията на Комитета към ООН за права на хората с увреждания, всеки инструмент по правата на човека, приеман от ООН прогласява безусловно равноправието на хората с увреждания пред закона, което означава равни права и дееспособност.¹⁶

¹⁵ Оригиналният текст е както следва: „Article 12, paragraph 2, recognizes that persons with disabilities enjoy legal capacity on an equal basis with others in all areas of life. Legal capacity includes the capacity to be both a holder of rights and an actor under the law. Legal capacity to be a holder of rights entitles the person to full protection of his or her rights by the legal system.[...]”.

¹⁶ Вж. т. 1 от Общия коментар на Комитета на ООН за правата на хората с увреждания.

В заключение бихме искали да подчертаем, че съвременните постижения в областта на човешките права са резултат преди всичко на ценностна и философска промяна. В различните периоди от своето развитие правото познава и ограничаване на дееспособността въз основа на полова принадлежност, определен социален статус или наличие на физическо увреждане. Тази правна регламентация е отразявала зрелостта и ценностната система на обществото към онези моменти. Възможната промяна на парадигмата сега (съобразно чл. 12 от Конвенцията) поставя най-вече пред нас чисто човешкото и ценностно предизвикателство да приемем, че хората с интелектуални затруднения и психични разстройства са равни пред закона като всички останали - следва да упражняват правата си чрез лични действия и да вземат решения за своя живот, така както прави всеки друг човек без увреждане. По същество това е още една крачка към разпознаване и зачитане на различието, различния житейски опит и избор, към признаване на правото на това различие да бъде зачетено и прието като равностойна част от обществото ни. Ако това се възприеме като обществена ценност, правото ще намери и даде адекватния отговор, за да се сложи край на парадокса да се гарантират права чрез тяхното ограничаване. Ако не се приеме, ще означава утвърждаване на дискриминационния подход към хората с увреждания, отричане на съвременните постижения на международното право в областта на човешките права и заявка за незрялост на обществото и правната ни система.

С уважение:

Радица Величкова,
Директор, БИЧП